

Agnieszka Januszek-Sieradzka

ORCID: 0000-0002-3227-3797

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Międzynarodowa konferencja naukowa „Zjawiska kary i nagrody w życiu społeczeństw Czech i Polski w średniowieczu i w czasach nowożytnych”, Leszno, 25–27 września 2023 r.

Międzynarodowe konferencje naukowe Komisji Historii Czech i Słowaków Polsko-Czeskich PAN mają długą, sięgającą 1996 r. tradycję, a w r. 2023 odbyło się już trzynaste naukowe spotkanie tego gremium. Współorganizatorem konferencji było Muzeum Okręgowe w Lesznie. Z jego ramienia sprawami organizacyjnymi kierowała dr Kamila Szymańska, dyrektor placówki, a nad sprawnym przebiegiem obrad czuwał Jakub Piwoński. Patronat honorowy nad konferencją objął Prezydent Miasta Leszno, Łukasz Borowiak.

Obrady toczyły się w pięknym i nowoczesnym gmachu Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Stanisława Grochowiaka, oddanym do użytku w połowie 2022 r. Podczas dwóch dni konferencyjnych obrad wygłoszono 18 referatów, a referenci reprezentowali 16 instytucji naukowych z 14 miast w Czechach i w Polsce (Brno, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kraków, Leszno, Lublin, Ołomuniec, Opawa, Opole, Pardubice, Poznań, Praga, Warszawa).

Podczas otwarcia konferencji dr Piotr Józwiak, II Zastępca Prezydenta Miasta Leszna, podkreślił wielokulturową i wielowyznaniową tradycję miasta i przypomniał, że w Lesznie rok 2023 został ustanowiony Rokiem Jana Jonstona (1603–1675), związanego z tym miastem wybitnego przyrodnika, specjalisty w zakresie entomologii, botaniki i ornitologii, historyka, filozofa, pedagoga i pisarza. Jonston był synem szkockiego kalwinisty, który w 1596 r. uciekł ze Szkocji przed prześladowaniami religijnymi i znalazł schronienie w Wielkopolsce. Jan Jonston ukończył leszczyńskie gimnazjum i całe swe życie związał z Rzeczpospolitą Obojga Narodów, mimo licznych propozycji płynących z europejskich uniwersytetów. Do kwestii silnego komponentu emigranckiego w historii miasta nawiązała w swym wystąpieniu mgr Małgorzata Gniazdowska z Muzeum Okręgowego w Lesznie, która przybliżyła dzieje Leszna, miasta „na styku światów”, zwłaszcza w zakresie jego związków z Czechami. Prelegentka przypomniała, że do Leszna, miasta lokowanego w 1547 r. – na gruntach istniejącej co najmniej od XIV w. wsi – przez Rafała IV Leszczyńskiego, docierały grupy emigrantów z Czech – najpierw w 1548 r., a później w 1628 r. W mieście osiedlali się też luteranie, żydzi, katolicy, a przedstawiciele wszystkich wyznań mieli równe warunki rozwoju. Referentka podkreśliła również związki Leszczyńskich z Włodawą, Baranowem Sandomierskim i Warszawą.

Konferencyjne wystąpienia zostały podzielone na 5 bloków tematycznych. Pierwszy, zatytułowany „Kultura, sztuka, idee”, otworzył referat mgr Marty Tatiany Małkus (Muzeum Okręgowe w Lesznie) pt. „Ikonografia nagrody w sztuce sepulkralnej na przykładzie wybranych płyt nagrobnych w Lapidarium Rzeźby Nagrobnej we Wschowie”. Autorka na przykładzie płyt nagrobnych ze staromiejskiego cmentarza ewangelickiego we Wschowie, założonego w 1609 r. z inicjatywy miejscowego pastora, Waleriusza Herbergera (1562–1627), omówiła szczególnie interesujące emblematy. Wśród przybliżonych przykładów znalazły się emblemat z nagrobka założyciela cmentarza, zwanego Małym Lutrem, z posiadającym bogatą symbolikę wyobrażeniem korony, emblematy z wizerunkiem proroka Eliasza i z motywem palmy z nagrobków Michaela i Marii Schoen z początku XVIII w., emblemat „Walcz i zdobywaj” z nagrobka wschowskiego burmistrza Michaela Webera (1598–1650) czy emblematy z personifikacją śmierci z grobowca rodziny Lamprechtów. Dr hab. Agnieszka Januszek-Sieradzka, prof. ucz. (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), w referacie zatytułowanym „Bez nagrody? Ludzie pióra na dworze króla Zygmunta Augusta” powróciła do intensywnie niegdyś dyskutowanego problemu opieki (czy też jej braku) ostatniego Jagiellona nad literatami czy, szerzej, ludźmi

parającymi się pisarstwem. Jak się okazuje, Zygmunt August wspierał ludzi pióra wszystkimi środkami związanymi z mecenatem: zatrudniał ich w królewskiej kancelarii i bibliotece, zapewniał nieabsorbujące stanowiska, pomagał w uzyskaniu czy poszerzeniu wykształcenia, literaci i pisarze byli beneficjentami rozdawnictwa urzędów i majątków, monarcha nadawał szlachectwa ludziom z cenzusem wykształcenia, doceniając w ten sposób także ludzi pióra i, w końcu, umożliwiał uczestnictwo w twórczym, humanistycznym środowisku. Autorka, wskazując na zawiłości i niejasności terminu „mecenat”, zaproponowała przyglądanie się tej opiece raczej w kategoriach obejmowania patronatem i promowania karier. Swój referat „*Nulla poena sine lege*. Uwagi o humanitarnym karaniu w dawnej Polsce” dr Magdalena Wilczek-Karczewska (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) poświęciła kwestii reformy prawa czasów stanisławowskich w duchu XVIII-wiecznej szkoły prawa humanitarnego, a zwłaszcza Ustawie o sądach sejmowych z 28 maja 1791 r. Zapewniała ona m.in. właściwą formę pozwu, wyłączanie sędziego (nikt nie może być sędzią we własnej sprawie), tymczasowe aresztowanie jako środek zapobiegawczy (aresztowanie nie może być karą), prawo do obrony, jawność rozpraw, domniemanie niewinności, powagę rzeczy osądzonej (nie można sądzić dwa razy za to samo) czy rozstrzyganie wątpliwości na korzyść oskarżonego. Ustawa ta, wprowadzająca pełen katalog gwarancji procesowych, wyprzedzała swoją epokę i – jak stwierdziła Referentka – „powinna być wpisana na listę niematerialnego dziedzictwa”. Referat zamykający ten blok tematyczny, zatytułowany „*Středověká a raně symbolika a motivy v genocidách 20. století*”, wygłosił prof. Jiří Lach (Univerzita Palackého w Olomuoci). Prelegent przyjrzał się kwestii nawiązywania i wykorzystywania średniowiecznych oraz wczesnonowożytnych symboli i pojęć historycznych przez system nazistowski. W swej niepublikowanej książce o dziejach ludobójstwa Rafał Lemkin (1900–1959), twórca pojęcia „ludobójstwo”, wyprowadza nazizm z niemieckiego średniowiecza. Wśród poddanych analizie przez Referenta zjawisk o średniowiecznych korzeniach były wyprawy krzyżowe, kolonizacja Wschodu, misja cywilizacyjna. W ich przystosowywanie do potrzeb nazistów zaangażowani byli historycy – mediewiści.

W module „Król, książę i dwór” znalazły się 2 referaty. Wystąpienie prof. Marii Bláhovej (Univerzita Karlova v Praze) było poświęcone okolicznościom otrzymania korony królewskiej przez władców z dynastii Przemyślidów. Cechy stały się państwem o ustalonej władzy królewskiej dopiero u schyłku XII w., choć wcześniej ich władcy dwukrotnie byli obdarzani królewską koroną – Wratysław II w 1085 r. i Władysław I (II) w 1158 r. Za każdym razem było to jednak wyróżnienie indywidualne,

które – aż do czasów koronacji Przemysła Ottokara I – nie owocowało ustanowieniem w Czechach monarchii dziedzicznej. Dr David Radek (Slezská univerzita v Opavě) w swoim referacie pt. „Pokořená knížata. K otázce opolských knížat a Matyáše Korvína” przedstawił rozwój stosunków pomiędzy książętami opolskimi a Maciejem Korwinem, szczególnie w odniesieniu do sytuacji pod koniec lat 80. XV w., kiedy król zmusił książąt opolskich do uznania jego syna, Jana, za swojego władcę. Referent podkreślił, że książęta opolscy byli jedynymi książętami śląskimi, którzy zostali przymuszeni do takiego kroku.

Moduł „Elity rodowe i polityczne” otworzył referat prof. Petra Vorla (Univerzita Pardubice) „Upadek z wyżyn politycznego nieba. Proces Waclawa z Vchynic na czeskim sejmie w latach 1614–1615”, w którym Autor zwrócił uwagę, że za powstaniem stanów czeskich w 1618 r. nie stały jedynie przyczyny konfesyjne, jak się zwykle przyjmuje. Z jego wybuchem również wiele wspólnego miał bowiem kryzys gospodarczy. W czasach panowania w Czechach Macieja Habsburga (1611–1619) kraj nie był już w stanie spłacać nawet odsetek od ogromnych długów władcy. Autor przyjrzał się w tym kontekście karierze i upadkowi Waclawa z Vchynic, znanego zwolennika habsburskich rządów i jednego z ulubieńców arcyksięcia Macieja. Skazany na karę śmierci, zamienioną przez władcę na dożywocie, uciekł z więzienia w Kłodzku, przedostał się do Krakowa i w wieku 43 lat zapisał się na miejscową Akademię. Pierwszy dzień obrad zakończyło wystąpienia prof. Tomaša Knoza (Masarykova univerzita, Brno), który w referacie „Pobělohorské konfiskace: Trest Žerotínům, ocenění Lichtensteinům” przyjrzał się kwestii kary i nagrody w procesie rewolty stanów i jej klęski na przykładzie przedstawicieli rodów Žerotínův, Lichtensteinův i Wallensteinův – Władysława Welena z Žerotína, Karola I Lichtensteina i Albrechta Wallensteina. Jak pokazał Referent, kary i nagrody przeplatały się w ich życiu niejednokrotnie, a granica pomiędzy nimi była bardzo cienka, zwłaszcza że za to samo można było zostać tak nagrodzonym, jak i ukaranym – np. Albrecht został ukarany przez sejm morawski i jednocześnie nagrodzony przez cesarza, m.in. poprzez zwrot majątku, urzędów i możliwości robienia kariery.

Drugi dzień obrad zainaugurował moduł „Blaski i cienie środowisk kościelnych” i referat prof. Anny Pobóg-Lenartowicz (Uniwersytet Opolski) pt. „Kary i nagrody w klasztorach śląskich w średniowieczu”, w którym przyjrzała się tym zjawiskom we wspólnotach kanoników regularnych we Wrocławiu i w Żaganiu w XV w. Winy, zgodnie z przepisami, dzielono na lekkie, ciężkie i cięższe, wynikające z grzechów przeciwko postanowieniom ludzkim, oraz najcięższe, zaciągane przez łamanie przykazań boskich. Autorka przedstawiła zarówno katalog win

każdej kategorii, jak i kary, które nakładano na popełniających konkretne wykroczenia zakonników. Dr Aleksander Rudziński (Biblioteka Narodowa w Warszawie) wygłosił referat zatytułowany „Nagroda czy kara? Nowe godności i funkcje w karierze Stanisława Reszki (1544–1600)”, w którym zadał pytanie o to, czy bohater wystąpienia, sekretarz Stanisława Hozjusza, urzędnik rzymskich dykasterii i dyplomata w służbie króla Stefana Batorego, był nowymi godnościami i funkcjami obdarzany czy raczej obarczany, widząc je jako „dopust boży”. Referent, na podstawie przede wszystkim egodokumentów Reszki, przyjrzał się jego reakcjom na przyznanie dziekani warszawskiej, opactwa w Jędrzejowie czy misji w Neapolu. Z kolei misji w Polsce dostojnika rzymskiego dotyczył referat dr. hab. Janusza Smołuchy, prof. ucz. (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), zatytułowany „Funkcje podarków i nagród w trakcie misji legackiej kardynała Enrico Caetaniego w Polsce w latach 1596–1597”. Autor – na podstawie diariusza spisane go przez kardynalskiego sekretarza Paola Mucantego – przyjrzał się kwestii podarków, prezentów i przysług, których kardynał używał w czasie swej misji, mającej na celu przede wszystkim pozyskanie Rzeczypospolitej dla ligi antytureckiej. Wśród tego rodzaju gestów było m.in. przyznawanie odpustów, rozgrzeszanie pokutujących heretyków, uwalnianie od ekskomuniki, wszczynanie i powstrzymywanie spraw sądowych czy obdarowywanie medalem ze swym wizerunkiem. Kardynał był także odbiorcą prezentów, głównie spożywczych – otrzymał np. tura zabitego przez króla Zygmunta III Wazę. Dr hab. Dariusz Karczewski, prof. ucz. (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), w referacie „Kary wobec seksualnych występów duchowieństwa (na przykładzie średniowiecznej Polski)” zwrócił uwagę, że dominującą kwestią był konkubinaty duchownych. Już w 1193 r. z misją uporządkowania tego problemu został wysłany Piotr z Capui, ale, zwłaszcza na prowincji, nie przyniosła ona widocznych skutków. O potrzebie regulowania tej kwestii świadczą kolejne statuty synodalne w XIV–XV w., w których precyzowano zasady karania duchownych, a z czasem także biskupów, którzy niedostatecznie kontrolowali stan moralny podległego im kleru. Duchownych karano utratą beneficjów, suspensą, grzywną lub więzieniem, jeśli ktoś nie był w stanie uregulować kary pieniężnej. Autor zwrócił też uwagę na ewolucję prawa kanonicznego, które nierówno traktowało strony – widoczna była wiktymizacja ofiary (kobiety). Dr hab. Anna Paner (Uniwersytet Gdański) w referacie „«Kara Boska» w średniowiecznych źródłach narracyjnych” przyjrzała się mentalności utrwalonej w źródłach czeskich, której wyrazem było przypisywanie wystąpienia pewnych negatywnych zdarzeń karzącej ręce Boga. W dziełach średniowiecznych – kronice Kosmasa, Kronice

zbrasławskiej, Legendzie Krystiana, Kronice kanonika wyszehradzkiego czy autobiografii Karola IV – zło musiało być ukarane, a gdy zawodziła sprawiedliwość ludzka, interweniował sam Bóg. Kara boska spadała za podniesienie ręki na osoby duchowne za zniesławienie krzyżowca, za kradzież relikwii czy za zbezczeszczenie grobu, jak miało to miejsce w przypadku nagrobka Waclawa II.

W piątym, ostatnim module tematycznym „Walka o sprawiedliwość w mieście i na wsi” wygłoszono 5 referatów. Prof. Jarosław Nikodem (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) w referacie „Dwa praskie zamachy stanu z 1427 r. w świetle źródeł” na podstawie analizy 14 źródeł (13 latopisów i wierszowanej „Pieśni o wzięciu do niewoli Zygmunta Korybuta”) przedstawił przebieg bezkrwawego przewrotu w Pradze 17 kwietnia 1427 r., który zakończył karierę Zygmunta Korybutowicza (ok. 1395–1435) w Czechach. Wszystkie źródła mają tę samą proveniencję – powstały w środowisku umiarkowanych husytów, których sympatia była po stronie zdradzonego Korybutowicza, uznanego za ofiarę spisku. Nikt z przedstawicieli strony przeciwnej nie sięgnął po pióro, by przedstawić własną ocenę tych wydarzeń. Referent zwrócił uwagę przede wszystkim na kwestie budzące kontrowersje w historiografii. Referat prof. Antoniego Barciaka (Uniwersytet Śląski w Katowicach) zatytułowany „Wymiar sprawiedliwości w świetle «Księgi złoczyńców żywieckich»” został poświęcony zawartości księgi miejskiej, którą zaczęto prowadzić w Żywcu w 1589 r. – 216 wpisom dotyczącym spraw kończących się karą śmierci oraz testamentom skazanych. Najstarsze wpisy są bardzo obszerne i szczegółowe, od 1622 r. stały się lakoniczne, często jednozdaniowe. Wyroki śmierci zapadały w sprawach o napady rabunkowe, zabójstwa (w tym 18 przypadków dzieciobójstwa) i sprawach na tle obyczajowym (czary, kazirodztwo, cudzołóstwo, zoofilia). Z biegiem czasu zauważalna jest eskalacja surowości kar, które miały także cele odstrasżające. Dr hab. Tomasz Graff, prof. ucz. (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), w referacie „Drogi i bezdroża kariery uniwersyteckiej profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XVI–XVII wieku” przyjrzał się karierze profesorskiej w kontekście nagrody i kary. Oficjalny system kar i nagród regulowały szczegółowo statuty, a najwyższą władzą sądowniczą dla profesorów był sąd rektorski. Kwestii nagrody i kary w środowisku krakowskich piwowarów dotyczył referat dr hab. Sławomira Dryi (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) zatytułowany „Nagroda i kara jako element motywacji zawodowej w środowisku piwowarów krakowskich na przestrzeni XVI i XVII wieku”. Autor oparł swą analizę na statucie cechowym z 1564–1568, kiedy w Krakowie funkcjonowało aż 140 browarów. Ich liczba jednak malała

i na początku XVII w. po raz pierwszy spadła poniżej 100. W 35 artykułach (paragrafach) statutu kara występuje 18 razy, a nagroda tylko 3 razy (5 razy jest też mowa o przywileju). Obowiązywał osobny zakres kar dla mistrzów i towarzyszy cechowych, a najwyższe kary groziły za podkupywanie surowców, uczniów i klientów – najsurowiej karano nieuczciwe praktyki. Ten blok tematyczny i jednocześnie listę referatów zamknęło wystąpienie dr Šárki Nehvapl Jiráskovej „Trestněprávní důsledky poddanského povstání v roce 1775 v Čechách”. Referentka przybliżyła kwestię stosowania kar podczas powstań chłopskich w Czechach, przede wszystkim na przykładzie powstania z 1775 r., które wyróżniało się nie tylko swoim charakterem, ale także konsekwencjami dla powstańców. Wymierzone kary w większości przypadków były raczej symboliczne i stawały się podstawą zmiany w relacjach pan – poddany, co znalazło później odzwierciedlenie w reformach józefińskich.

Podsumowując obrady, prof. Wojciech Iwańczak, przewodniczący Komisji Historii Czech i Stosunków Polsko-Czeskich PAN, podkreślił wynikającą z referatów przedstawionych w czasie konferencji względność kryteriów ocen, która sprawia, że to, co dla jednego jest karą, inny będzie postrzegał jako nagrodę. Uwaga ta dotyczy całego społeczeństwa, wszystkich jego warstw. Zauważył też, że referenci – za sprawą materiału źródłowego poddanego analizie – przyglądali się karom znacznie częściej niż nagrodom.

Trzeci dzień konferencji został przeznaczony na objazd historyczno-krajoznawczy, który kompetentnie i z wielką pasją poprowadziła mgr Małgorzata Gniazdowska. Najpierw uczestnicy leszczyńskiego spotkania udali się do nieodległej Rydzyny, która swe wyjątkowe walory architektoniczno-urbanistyczne zawdzięcza hrabiemu Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu (1695–1762), szambelanowi króla Augusta III Sasa. Podziwiali miejscowy zespół rezydencjonalny złożony z okazałego czworobocznego zamku z wewnętrznym dziedzińcem, wyjątkowo pięknym o tej porze roku dzięki obrastającej mury roślinności, rozległego parku, monumentalnych oficyn i budynków gospodarczych, rynek z XVIII-wiecznym ratuszem i rokokową Kolumną Trójcy Świętej oraz późnobarokowy kościół pw. św. Stanisława Biskupa z jedną z najcenniejszych rzeźb późnego średniowiecza w Polsce – płytą nagrobną zmarłego w 1423 r. Jana z Czerniny, założyciela miasta.

W Muzeum Okręgowym w Lesznie uczestnicy konferencji mieli okazję zobaczyć bogate zbiory pamiątek związanych z dziejami miast i regionu, jedyną w Polsce esko pozycję poświęconą Janowi Amosowi Komeńskiemu i braciom czeskim, unikalną kolekcję portretów trumiennych z XVII–XVIII w., zbiór portretów szlacheckich i mieszczańskich czy pamiątki

związane z wielkopolskimi żydami. Prawdziwymi skarbami leszczyńskiego muzeum są obrusy związane z miejscową wspólnotą braci czeskich: unikatowy obrus ołtarzowy z symbolem baranka z około 1615 r., wykonany z płótna i koronki w układzie szachownicowym i obrus z około 1625 r., uszyty z delikatnej tkaniny ozdobionej dwustronnym haftem wykonanym srebrną, pozłacaną, metalową nicią. Z Muzeum uczestnicy konferencji udali się na leszczyński Rynek i obejrzeni miejski Ratusz, pochodzący z przełomu XVIII i XIX w. i reprezentujący styl klasycyzującego baroku. Następnie odwiedzili kościół pw. św. Jana. Świątynia, odbudowywana po pożarach w 1656 i 1707 r., przez niemal trzysta lat służyła leszczyńskiej gminie ewangelicko-reformowanej, a po 1945 r. została przekazana katolikom. Do budynku przylega niewielka, ale wyjątkowa kaplica Wojciecha Gruszczyńskiego, zaprojektowana przez Pompea Ferrariego i wzniesiona w latach 1711–1713, zachwycająca swą „falującą” elewacją, wzorowaną na rzymskich projektach Francesca Borrominiego. Ostatnim przystankiem na trasie historycznej wiodącej po centrum Leszna była inna realizacja według projektu Ferrariego – Bazylika kolegiacka pw. św. Mikołaja Biskupa, wybudowana w latach 1709–1710, halowa budowla w stylu barokowym z XVIII-wiecznymi ołtarzami bocznymi i amboną oraz wspinałymi nagrobkami Rafała i Bogusława Leszczyńskich.

Kolejna, czternasta konferencja Komisji Historii Czech i Stosunków Polsko-Czeskich PAN, zaplanowana została – zgodnie z tradycją – za dwa lata i będzie poświęcona rozważaniom nad problemem ideału a rzeczywistości w średniowiecznych i nowożytnych społeczeństwach w Czechach i w Polsce.

Międzynarodowa konferencja naukowa...

Fotografia 1. Prof. Wojciech Iwańczak i dr Piotr Józwiak, II Zastępca Prezydenta Miasta Leszna, podczas otwarcia konferencji. Fot. Paulina Prac

Fotografia 2. Uczestnicy konferencji podczas obrad. Fot. Tomasz Sikorski

Fotografia 3. Uczestnicy konferencji przed Zamkiem w Rydzynie. Fot. Tomasz Sikorski

Fotografia 4. Uczestnicy konferencji w Muzeum Okręgowym w Lesznie. Fot. Tomasz Sikorski

